

Gondolatok az „alföldi út” sajátosságairól társadalomtörténeti megközelítésben

Baranyi Béla

Problémafelvetés

A történettudomány, a társadalomtörténet és a regionális folyamatok kutatói régtől fogva fokozott érdeklődést tanúsítanak az Alföld iránt. Az Alföld-problematika bármely természetföldrajzi, történeti, gazdasági és társadalmi összefüggésének vizsgálata önmagában is nagy jelentőséggel bír, miután az ország legnagyobb és viszonylag homogén területéről van szó, jóllehet a jellegzetesen síksági nagytájon belül számottevő különbségek mutatkoznak. A földrajzi táj mind természeti adottságait, mind pedig a társadalmi-gazdasági és történelmi fejlődés egyediségét tekintve ma is az ország olyan sajátos, térbeli kiterjedésben legnagyobb összefüggő, valós természeti (földrajzi, ökológiai, ökonómia) tája, illetve régiója, amely Magyarország területének 40%-án több mint hárommillió embernek, az össznépszerűség egyharmadának biztosít otthont (Baranyi 2008).

Az eredendően természetföldrajzi, de történetileg sajátos utat megjárt Alföld „differenciaspecifikái” révén mindig is egyedi jellegzetességeket, „karakteres eltéréseket” mutatott fel az ország általános fejlődéséhez képest, különösen a társadalomtörténeti folyamatok alakulásában. Az Alföld mint makrotérség fejlődését – benne két mai, ún. tervezési-statisztikai régióval, az Észak-Alfölddel és a Dél-Alfölddel – egykor hátrányosan befolyásoló kontinentális folyamatok, majd a hosszú török hódoltság következményei ellenére az idők folyamán számos olyan változás játszódott le – elsősorban az Alföld társadalmában –, amelyek a pozitív irányú kitörés esélyeit kínálták a fejlődési kényszerpályára szorult térségben. Az a társadalomtörténeti megközelítés, amelyet következetesen és eredeti módon leginkább éppen Beluszky Pál képviselt írásaiban, már az 1980-as években abból indult ki, hogy a tágabb földrajzi térség, az Alföld mint *természeti-gazdasági jelenség* legalább ennyire *történeti képződmény* is. Beluszky professzor munkássága jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az Alföld társadalomtörténete iránti fokozott érdeklődést ne csupán a tekintélyes területi kiterjedés és a természetföldrajzi jelleg, sokkal inkább a régió társadalmának sajátos, a többitől eltérő, mondhatni csöppet sem szokványos fejlődési útja, „*mássága*” keltse fel. Ezt a körülményt a területi tudományok művelői gyakorta illetik az „*Alföld-jelenség*”, az „*Alföld-szindróma*”, az „*Alföld-tünetcsoport*” vagy egyszerűen csak az „*alföldi út*” kifejezésekkel (Beluszky 1988, 1992, 1994; Csatári 1993; Baranyi 2000a, 2008).

A társadalmi-gazdasági fejlődés sajátosságainak megítélésében ma már meglehetősen nagy a nézetazonosság a társadalmi folyamatok feltételrendszeréről és jellegéről, alakulásáról, miután az „Alföld-szindróma” már jól ismert történelmi tünetei az Alföld társadalmában

zajló változásokat befolyásolták talán a legkarakterisztikusabban. Az Alföld-problematika megítélésben természetesen akadnak nézetkülönbségek, hangsúlyeltolódások és vitatható álláspontok is. Meglehet, hogy az Alföld „másságának”, fejlődési sajátosságainak, a „regionális” kutató számára merőben szokatlan dolgok előfordulásának értelmezése történelmi időkre vonatkoztatva jóval könnyebb, mint a mindennapokat illetően, ám az „alföldi út” tünetei a jelenben is szép számmal megmutatkoznak. Magától kínálkozik tehát a kérdés, hogy lehet-e még a mára vonatkozóan is az Alföld másságáról, az „Alföld társadalmáról”, következésképp alföldi identitásról, „Alföld-tünetsoportról”, az Alföldön zajló gazdasági-társadalmi fejlődés „egyediségéről”, végső soron a társadalomfejlődés sajátos alföldi útjáról beszélni. Abban az értelemben, ahogyan azt falukutató írók és szociográfusok (Darvas József, Féja Géza, Veres Péter); történészek (Balogh István, Kerék Mihály, Orosz István); regionális (területi) tudományok művelői (Beluszky Pál, Csatári Bálint, Enyedi György, Tóth József); társadalomkutatók (Becsei József, Böhm Antal, Harcsa István) és még sokan mások teszik (Baranyi 1985, 2011).

Továbbra is aktuális tehát a kérdés, hogy melyek azok a társadalmi-gazdasági sajátosságok, amelyek a *gazdasági-társadalmi folyamatok* tartalmát és minőségét döntően meghatározzák a jelenben. A válaszokat keresve könnyű belátni, hogy a *társadalmi-gazdasági folyamatok alakulását befolyásoló régi és új keletű tényezők sokaságából* (pl. a hátrányos történelmi örökség következményei, a tradicionális mezőgazdasági társadalomból öröklött jellegzetességek, a tanyarendszer, az ingázás, a szelektív vándorlás, az akut foglalkoztatási gondok, a periféria helyzet erősödése stb.) mindenképpen a *gazdaság közelmúltbeli súlyos válsága a legfontosabb*. Az utóbbi körülmény, a már-már az ország területi fejlődésének „szétszakadásával”, de legalábbis a *területi egyenlőtlenségek növekedésével* és a hátrányos helyzet további elmélyülésével fenyegető veszély manapság az „Alföld-tünetsoport” egyik *legfőbb jellemzője* (Harcsa 1993, Baranyi 2000b).

A *perifériakörülmények* között zajló, a *centrum–periféria viszonyrendszer* hatása által formált jellegzetes történelmi fejlődés, az egész magyar történelmi-gazdasági-területi-települési-táji, nem utolsósorban a társadalmi fejlődés regionális különbözőségei, valamint a folyamatos, de ellentmondásos fejlődés elemei sajátosan új megvilágításba kerültek a rendszerváltás nyomán. Aligha véletlen, hogy az „Alföld-tünetsoport” új keletű virulenciája a tudományos érdeklődés homlokterébe helyezte az Alföld-problematikát. Ez a megnövekedett érdeklődés hívta életre, részben pedig az „alföldi tünetek” tanulmányozását aktuálisnak és fontosnak tartó – országgyűlési és kormányhatározatok által nyomatékosított – politikai akarat indította el a Stratégiai Kutatások keretében az MTA által támogatott két nagyszabású Alföld I. és II. kutatási programot 1991–1994, illetve 1997–1999 között (Csatári 1995, Glatz 2002).

A szerteágazó és részletes tudományos analízisek eredményeként nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszerváltás során újraindult viszonylagos *gazdasági-társadalmi dekoncentrációs folyamat igazi vesztesei* mindenekelőtt az alföldi és a keleti-északkeleti ország- és megyehatár mentén fekvő *elzárt és elmaradott falusi térségek* lettek. A Budapestre és az ország ún. ipari tengelyére épült centrumokhoz képest az *Alföld továbbra is periféria maradt*. A kiterjedt határ menti területek és „szigethelyzetbe” szorult belső térségek pedig egyenesen a „*periféria perifériájává*” váltak (például a szabolcs-szatmári-beregi és bihari határszél, Bodrogek, Taktaköz, Közép-Tiszavidék, Sárrétek vidéke, Tiszazug). Természetes tehát, hogy ma már az ország legnagyobb és egykor leghomogénebb régiója esetében is számottevő különbségek mutatkoznak e jellegzetesen síksági nagytájon belül (Baranyi 2004, 2015).

Az „alföldi út” sajátosságairól

Az alföldi régió fejlődési pályája jól illusztrálja azt a sajátos fejlődést, amely a természet-földrajzi, de történetileg is erősen determinált nagyrégióban zajlott, illetve azokat az egyedi vonásokat, amelyek révén kivételes jellegzetességeket mutatott fel a magyarországi történeti, gazdasági és társadalmi folyamatok összefüggésrendszerében. Az „Alföld-jelenség” jellemző társadalmi hatásait tekintve ma is tetten érhető a régi és új keletű történeti elemek és sajátosságok sorában a *sokszínű másság*; a fejlettség elemeit is magában hordozó *elmaradottság*; a természeti táj és a társadalomfejlődés szoros kölcsönhatásaként kialakult jellegzetes „*lelki kapcsolat*” és a „*táji mentalitás*” említendő mindenekelőtt. Szorosan társul ezekhez az Alföld társadalmát sajátosan alakító *pusztai, frontier jelleg* (amely elsősorban társadalmi képlet, csak azután területfejlődési típus); az *Alföld periferia jellege* (egyres település és kistérség esetében a még súlyosabb „*periferia perifériája*” jelleg); a gazdaság és társadalom változásainak diszharmonijában testet öltő *társadalomfejlődési út*; a *paraszti polgárosodás*, illetőleg a *parasztpolgári-mezővárosi (civis) fejlődés*; az egyedülálló *alföldi település- és városfejlődés*. Mindezek együtt jelentik meg legmarkánsabban az „alföldi út” átlagostól eltérő, különleges vonásait.

A társadalmi folyamatok alakulása szempontjából a felsoroltak közül az évszázadokon át megőrződött *sajátos kettősség a „társadalmi és gazdasági fejlettség meg nem felelésében”,* azaz a mindenkori társadalmi szerkezetnek a gazdasághoz viszonyított relatív fejlettségében nyilvánult meg. Ez annyit jelentett, hogy az „Alföldön az államalapítástól kezdődően felületesen feudalizált, a feudalizmuson hamar túljutó parasztpolgári fejlődés zajlott, szinte mindvégig periferia-körülmények közepette; ez hívta létre a sajátos kettősséget, a gazdaság mindenkori lemaradását a társadalmi fejlődés mögött. Közép-európai viszonyaink közepette ez az út nem vezetett autochton polgárosodáshoz, ám a 19. század derekáig-végéig a társadalomfejlődés »nyugatiasabb« elemeket is magában foglalt, mint az ország más, közép-európai fejlődési modellel leírható részein (szabadmenetelű jobbágyok, önkormányzatok, népi egyház, lazább feudális függés).” (Beluszky 1992, 54. o.)

A társadalmi fejlődés történelmileg kialakult sajátos „alföldi útja” közel fél évezred történeti, gazdasági és társadalmi változásai során megrekedt. Az *egykori kettős fejlődés*, az alföldi társadalom „mátságának” korábbi alapjai, az Alföld „történelmi szindrómái” közül is a legértékesebb tényezők: a *parasztpolgári-mezővárosi fejlődés finomszerkezetű működése*; a viszonylag fejlett mezővárosi intézményhálózat; a szabad menetelű jobbágy-ság öröksége; a reformált egyház; a nagyfokú társadalmi mobilitás; az „innovatív” paraszti mentalitás hatásai az elmúlt fél évszázad során megszűntek. A *tájszerető mentalitáson és identitáson* kívül jobbadán már egyetlen olyan tényező sem maradt, amely a korábbiakhoz hasonló kedvező társadalmi hatást tudna kiváltani az Alföldön (Beluszky 1992; Csatári 1993; Baranyi 2008).

A török hódoltságnak és az azt követő viharos évtizedeknek a tájegység későbbi sorsára gyakorolt hatását tekintve egyik legfontosabb következménynek a *tiszántúli parasztság szabadabb, önállóbb, a földesúri függés által kevésbé érintett paraszti életformáját* és ezzel összefüggésben a *paraszti-polgári fejlődés* bizonyos elemeinek a megjelenése tekinthető. Az alföldi parasztság fejlődésének sajátos körülményeit és mentális jellegzetességeit a lényegyet érintően igen plasztikusan rajzolta meg Veres Péter: „Egyszóval az alföldi parasztság – írta –, amennyiben különbözik más paraszt népektől, az azért van, mert a szó tiszta

értelmében sohasem volt rabszolga, és ha jobbágy volt is egyrésze, de nem *szolgajobbágy*. Csak olyan formán, mint a szabadban élő hortobágyi rideg marha, amely felett ugyan uralkodnak, akolban tartják néha, de olyan távolról, kívülről és messziről, hogy az életükre nincs alakító befolyással.” (Veres 1944, 20. o.)

A jól ismert történelmi tényezők miatt a szabadabb, önállóbb életforma jellemezte például az Alföldön élő *jászokat, kunokat, hajdúkat* és a különböző, zömmel idegen eredetű, főleg *szlovák és német telepesekeket* is. Részben az Alföld és a Tiszántúl fejlődésbeli sajátosságainak egyik további „utóhatása”, hogy a parasztság az országban csak kevés helyütt rendelkezett azzal az *elementáris erejű, „nagy demokratikus élménnyel”*, az ehhez társuló szervezettséggel és aktivitással, mint éppen a Tiszántúlon. Ebben szerepet játszott az is, hogy a Dunántúl és az északi területek parasztsága számos elszórt faluban élt, míg a tiszántúliak néhány nagy kiterjedésű és nagy lélekszámú mezővárosban vagy főként mezőgazdasági profilú városban és községben tömörültek (Donáth 1969).

Az alföldi-tiszántúli területeknek a történelmi múltban gyökerező sajátossága továbbá, hogy a természetföldrajzi adottságok, de még inkább a gazdasági-társadalmi fejlődés során kialakult jellegzetes *alföldi tanyás mezővárosok* funkciójukban és szerkezetükben jelentősen *különböztek* – és különböznek sok esetben ma is – a *városfejlődés általános típusától*, sőt még a nyugat-európai városfejlődés felé átmenetet alkotó dunántúli városokétól is. Az alföldi mezővárosok tevékenységében döntően nem az ipar vagy a kereskedelem, hanem a mezőgazdaság dominált. A hatalmas sík területeken vízszintes irányban, szélesen elterpeszkedő városoknak többnyire csupán a legfelsőbb központja volt városi jellegű. Ezt a kicsiny magot alacsony, földszintes házakkal szegélyezett, széles utcákkal átszelt, terebélyes, falusias jellegű övezet vette körül, amely fokozatosan ment át a *tanyavilágba*. Ilyen típusú városok voltak többek között *Cegléd, Debrecen, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hódmezvásárhely, Kecskemét, Nagykovács, Nyíregyháza*, valamint a jellegzetesen nagykun városok: *Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Törökszentmiklós, Túrkeve* stb. Jellemző, hogy a tiszántúli városokban a külterületi népesség aránya még az 1970-es években is – kevés kivételtől eltekintve – jóval meghaladta az érintett városok népességének 10%-át (Baranyi 1985).

Nem csupán a mezőgazdaság meghatározó szerepe és az agrárfoglalkozásúak kiemelkedően magas aránya, hanem a termelés üzemszervezési és gazdálkodási formái is számos sajátosságot mutattak az Alföldön, amelyek közül – mint az „*az alföldi út*” egyik sajátos megjelenési formája – az ún. „*amerikai utas fejlődés*”, az amerikai vagy farmer típusú gazdálkodási modell előfordulása is figyelmet érdemel. Az alföldi-tiszántúli agrárfejlődés gazdasági-üzemi feltételeit és egyéb sajátosságait vizsgáló elemzések szerint az *amerikai utas fejlődés speciális alföldi típusa* – ahogyan az a 19. század végére kialakult – *lokális, elszórt szigetek formájában létező területi típusnak nevezhető*. Jellemzője, hogy a termelés rendkívül fejletlen termelési-technikai szinten, „*hagyományos*” módszerekkel folyt, a szegényes termékstruktúra (gabona, kukorica, itt-ott zöldség stb.) extenzív terjeszkedése mellett. A paraszti életformából kifelé tartó, új utakat kereső, de tőkés vállalkozássá csak a legkritikább esetben átalakuló gazdagparaszti birtokon a felhalmozott többletjövedelem is a gazdaság és a *gazdálkodás extenzív terjeszkedését*, nem pedig a tőkés jellegű bővített újratermelést szolgálta.

Az Alföld hagyományos mezőgazdasági tömegárut előállító (búzát, takarmányt, élőállatokat) vidékein elszórtan kialakultak olyan, viszonylag *polgárosodottabb paraszti kultúrák*, mint például a Makó és a Debrecen környéki *hagyma-*, a Monostorpályi és Hosszúpályi

határában elterjedt *zeller- és torna-*, a Tisza völgyében meghonosodott *zöldségtermesztés*, a dél-bihari *cirok- és kendertermelő* szigetek, a növekvő jelentőségű tömeges *baromfitartás*, valamint a tiszántúli mező- és nagyvárosok határában elterjedt, a városok ellátását szolgáló *kertkultúrák*. A fenntartásokat, a sok bizonytalan és tisztázatlan körülményt is figyelembe véve, a „*porosz utas*” fejlődés fő vonalába ékelődő – csak jobb szó híján nevezve így –, ún. „*amerikai utas*” szigetek, Szabolcs és Szatmár megyék kivételével, elszórta a Tiszántúlon is kimutathatók, elsősorban a Hajdúság, valamint Békés és Csongrád megyék mezővárosainak tanyarendszerében. A Tisza völgyében a nagy ár- és belvízmentesítési munkálatok eredményeként nyert területeken ugyancsak fellelhetők voltak az amerikai utas fejlődés egyes jellemzői (Révai 1955; Timár 1973; Baranyi 1985, 2008).

Hiba lenne azonban a kvázi „amerikai utas” fejlődés fellelhető elemeit a Nyugat-Európában, még kevésbé az USA-ban kialakult formában értelmezni, és eltúlozni a kérdés jelentőségét. Egy ilyen fejlődés feltételei ugyanis tömegméretekben nem alakultak ki sem Magyarországon, sem az Alföldön. Az idézőjelbe kívánczó fogalom olyan viszonylagos és lokális vonásokat takar csupán, amelyek ha szerény keretek között is, de a történelmi múlt sajátos következményeiként mutatkoztak meg a régióban. Mint ahogy az egyik jellegzetes hajdúváros, *Hajdúnánás* témaspecifikus agrártörténeti elemzése is csupán az új utakat kereső, kísérletező, de tökécs vállalkozássá átalakulni képtelen paraszti birtokok fejlődésének a megrekedését bizonyítja (Orosz 1973, 202–203. o.).

A feudális nagybirtokok által viszonylag kevésbé befolyásolt *egyed-alföldi-tiszántúli mezővárosok és parasztpolgári birtokok jelenlétének* azonban mégsem a gazdasági, hanem a *társadalmi-politikai szerepe* tartható igazán *fontosnak és jellemzőnek*. Mindenekelőtt azért, mert a *paraszti polgárosodás* szegényes megnyilvánulásai is nagyban meggyorsították az amúgy is erősen differenciálódott parasztság polarizálódását, tovább kuszálva az alföldi települések társadalmának bonyolult viszonyait. Ez a valóság egyik oldala, a másik pedig az, hogy a Tiszántúl egyes területeinek „szabadabb”, polgárosodottabb fejlődése, amely együtt járt a parasztság nagyfokú polarizáltságával és megosztottságával, a főként a Viharsarokban és a Közép-Tiszántúlon jelentkező paraszti radikalizmus, a társadalmi aktivitás, az élénk agrármozgalmak és a fel-fellángoló társadalmi elégedetlenség egyik fontos – ha nem is a legfontosabb – tényezője volt. Részben ebből a társadalmi talajból fakadt a tiszántúli lakosság nagy-nagy politikai aktivitása a sorsformáló történelmi időkben (Baranyi 1985).

Ismeretes, hogy az Alföld egészét, közelebről pedig a társadalmi átrétegződési folyamatokat döntően befolyásoló *gazdasági fejlettség – a paraszt-polgári fejlődés* biztató jelei ellenére – ellentmondásoktól terhelt, *mérsékelt szintet tükrözött*. A régió régtől fogva az ország legelmaradottabb, iparilag fejletlen, erősen agrárjellegű tájegységei közé tartozott, ahol – ha lehet mondani – az átlagosnál is erőteljesebben működtek a társadalmi-gazdasági fejlődés ütemét fékező tendenciák. Hiába volt például *Debrecen* és *Szeged* gazdaságilag az Alföld két legfejlettebb városa, szerepük jóval elmaradt lélekszámuk, közigazgatási és kulturális funkcióik alapján joggal elvárható lehetőségeiktől, mindenekelőtt az iparilag fejlettebb magyarországi nagyvárosok gazdasági súlyától. Jelentőségüket hosszú ideig nem a gazdasági életben elfoglalt helyük, sokkal inkább adminisztratív kereteik indokolták (Ránki 1976).

Az utóbbiakkal szoros összefüggésben azonban a dualizmus korában *mindvégig jelen volt egy másik markáns tendencia, a parasztpolgári fejlődés lehetősége* is, amely az agrárjelleg dominanciája következtében a 19. században a *paraszti polgárosodás* (annak jellegzetes

formáival együtt), a társadalmi megújulás reális esélyét kínálta. A többnyire városban vagy nagyközségben lakó, de tanyai birtokain gazdálkodó alföldi paraszt ily módon vált a hazai polgárosodás, sőt ezen belül a városfejlődés sajátos szereplőjévé. A *parasztolgári* vagy *polgárparaszti*, ún. *civis fejlődés* leginkább a török hódoltság utáni elnéptelenedés miatt hatalmas földterületek birtokába jutó, erősen agrárkötődésű alföldi városokat (*Debrecen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Nagykőrös és Szeged*) jellemezte. Döntően ebből adódott az a jellemző különbség is, amely alapján a hazai városok között határozottan elkülönültek egymástól a „nyugatias típusú” dunántúli, valamint az alföldi–tiszántúli „magyar” városok (Baranyi 1985, 2008).

Az alföldi paraszti polgárosodás és a vele együtt járó társadalmi folyamatok megtorpanásának, sőt torz fejlődésének több oka is volt. A retardált *civis parasztpolgári fejlődés*, az ún. „alföldi út” sajátosságai és pozitív vonásai – minden ellentmondásossága mellett is – leginkább *Debrecen* esetében mutatkoztak meg: a „*legcívisebb*” *alföldi városban* lejtéződött tendenciák adnak általános érvényű magyarázatot. Ami a 18. század végétől kialakult, majd a 20. század első évtizedeiben felbomlott debreceni *civis parasztpolgári* közösséget illeti, hosszú és ellentmondásos folyamatok eredményeként a 19–20. század fordulójára lassan megváltozott a „*civis*” szó értelme, s ez alatt már szinte kizárólagosan a földművelővé vált egykori polgárok közösségét értették. *A civis gyűjtőfogalomnak fontos anyagi tartalma mellett sajátos szellemi tartalma is volt: a polgári életfelfogás közössége, a tradíciók, a hagyományos gazdálkodás és társadalmi szemlélet, a patriarchális érintkezési forma, a szokásrendszerek zárt közösséggé kovácsolták ezt a társadalmat. Polgárai „(debreceni) civis” öntudata gyakran összeütközésbe került a hajdúvárosok lakóinak „szabad hajdú” kiváltságaival és aspirációival* (Balogh 1973).

Az ellentmondásoktól sem mentes gazdasági modernizáció a legmélyrehatóbb változásokat – részben a régió nagyvárosait is jellemző módon – *Debrecen* társadalmában eredményezte: a debreceniség sajátosságainak és a hagyományos *civis* jellegnek az átértékelődését. *A századforduló és az első világháború* közötti másfél évtizedben a hagyományaihoz makacsul ragaszkodó, ám egyre zsugorodó debreceni *civis* közösség – hasonlóan a *civis*-fejlődés sajátos útját járó tiszántúli városokhoz, Szegedhez, Nagykőröshöz, Ceglédhez, Kecskeméthez stb. – jellegét ugyanis ekkor már egyértelműen az *agrárkötődés* határozta meg. A korábban pozitív tartalmakat hordozó, a polgári fejlődés elemeivel erősebben átszőtt debreceni *civis* hagyomány, életforma és felfogás a századfordulóra fokozatosan egy paraszti foglalkozású kisebbség sajátja lett. Ámbár a debreceni *civis* egyre erőteljesebben foglalkozott földműveléssel, *mindig is polgárnak érezte és nevezte* magát, jóllehet a paraszti létforma előretörése miatt a debreceni *civis* polgár sohasem tette magáévá az újkori polgári mentalitást; *egyre konzervatívabbá válva, gondolkodásában és felfogásában a 19. századi polgári formákat őrizte meg.*

A debreceni *civis*fejlődés *ellentmondásosságát* jól tükrözi a debreceni *civis*világ legavatottabb ismerőjének, Balogh Istvánnak sommás értékelése arról a kettős esélyről, amelyet a történelem mintegy reális alternatívaként kínált fel egykoron *Debrecen* polgárainak. A 19. század első évtizedeiben úgy látszott ugyanis, hogy a debreceni *civis* „a magyar társadalom és a nemzeti kultúra mintaképe lesz. Nem vált azzá – maga sem vállalta ezt a szerepet –, de az idő is túlhaladott rajta. Ekkorra már második természetévé vált a bizalmatlanság, a passzív ellenállás és a meglévőhöz való ragaszkodás. Ezért nem lett polgár újkori értelemben, ezért vált parasztpolgárrá, civissé.” (Balogh 1973, 297. o.)

Az előbbi politikai, társadalmi közegben gyökerezve Debrecen kereskedői és kisi-parosi, valamint hatalmas területei által indokolt mezőgazdasági jellegéből fakadt mégis az a sajátos polgárparaszti (cívis) fejlődés, amely miatt később oly gyakran illették a „maradandóság”, a „debreceniség” jelzőjével. A város sajátos körülményei ismeretében azóta ma már nyilvánvaló, hogy a régen inkább elmarasztalásként használt jelzők legalább annyi pozitív tartalmat hordoztak, mint negatívát. Ezzel együtt a puritán város külső hatalmak szorításában is mindig megmaradt, sőt gyarapodni tudott, a nagy történelmi sorsfordulók-nál pedig képes volt megújulni. Az ország három részre szakadásakor Debrecen elkerülte az ún. *második jobbágysággal* együtt járó visszaesés, sőt a távolsági kereskedelembe való aktív részvételével gazdasági ereje tovább nőtt, népességszáma emelkedett, autonómiája szinte teljessé vált. A viszonylag demokratikusan kormányzott debreceni közösség poraiból újjászületett főnixmadárként mindent elbirt, mindent kihevert, mindig talpraállt, sőt gyarapodott, miközben megteremtette az egyik legszebb és legkulturáltabb magyar városi civilizáció alapjait.

Epilógus

Az „alföldi út” tanulmányozásából főként Beluszky Pál elemzései alapján leszűrhető egyik tanulság éppen az, hogy a történelmi múlt öröksége és sajátosságai hosszú ideig komoly befolyást gyakorolhatnak egy-egy adott térség és település életére. A *gazdasági-társadalmi modernizációs folyamatok* hatásaival számolva a *történelmi hagyományok* megújító szerepének gyengülése várható a jövőben, jóllehet az egykor annyira erős *identitás és tradíciók* (a cívis, a hajdúsági, a jázsági, a kunsági, a szatmári és a beregi táji életérzés) még sokáig jelen lesznek az „alföldi” emberek tudatalattijában. Debrecen példája – ha tetszik, más alföldi városokra is kiterjeszthető érvénnyel – arra int, hogy a történelmi hagyományokra épült közösségformáló tradíciók megszűnése egy ilyen markáns és erős identitású közösség életében is folytatódik. Tudomásul kell tehát venni, hogy egy újfajta régiótudat a jövőben egyre inkább gazdasági-társadalmi modernizációs és globalizációs folyamatok, nem utolsósorban az európai integráció függvényében alakulhat majd ki.

A centrum–periféria viszonyrendszerben gondolkodva viszont a jelenkor krónikása szembeülni kényszerül Enyedi György – európai összevetésben általános érvénnyel regionálisan is kiterjeszthető – megállapításának súlyos igazságtartalmával, amely az Alföldre vonatkozóan ma is fájóan érvényes. Álláspontja szerint: „Az Alföld elmúlt évszázadának története: megkésettség egy megkésett országban.” (Enyedi 2005, 8. o.) Más szóval a mai helyzetben a természetföldrajzi és történelmi nagytáj továbbra is félperiférikus térség, valahol az Európai Unió peremvidékén.

Az utóbbiakból következik viszont, hogy az Alföld jövőjét és az itt élők sorsát meghatározó legfontosabb kérdések ma már döntően általános és regionális jellegű gazdaság-, terület-, vidék- és településfejlesztési feladatok, amelyek megvalósítása felülír minden más, a múltból eredeztethető és a múltba révedő szempontot. Az „alföldi út” *sajátosságai társadalomtörténeti megközelítésben* durva leegyszerűsítéssel ma már „csak” a történelmi múlt ismerete, a tradíciók ápolása, a regionális és lokális identitás erősítése miatt fontosak.

A földrajzi nagytájat alkotó tervezési-statisztikai régiók, megyék, járások és települések ugyanis külön-külön és együtt olyan kivételes kulturális értékeket és funkciókat

képviselhetnek, amelyek okos fejlesztési programok és hatékony finanszírozás segítségével hozzájárulhatnak a regionális funkciók és gondolkodásmód erősítéséhez. A regionális és lokális identitástudat formálódása szempontjából különösen fontos tény lehet továbbá, hogy az Európai Unió regionális politikájában kitüntetett szerepet szán a táji-területi identitás tényezőinek, a történeti, kulturális és néprajzi tradícióknak és sokszínűségnek. Meglehet tehát, hogy az európai integrációval és modernizációval együtt járó kihívások optimális esetben újfajta „alföldi regionális azonosságtudat” kialakulásához vezethetnek el. Hogy miképpen és hogyan – ez még a jövő nagy kérdése (Baranyi 2011).

Irodalomjegyzék

- Balogh I.: *A civisek világa*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.
- Baranyi B.: *A Tiszántúl átalakuló társadalma (1945–1978): A társadalmi átrétegződés fő folyamatai és történeti összefüggései a Tiszántúlon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- Baranyi B. (2000a): *A társadalmi szerkezet változásainak jellemző vonásai napjainkban az Alföldön*. In: Püski L. – Timár L. – Valuch T.: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. 2. köt. KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tan-szék, Debrecen, 265–275. o.
- Baranyi B. (2000b): *Gondolatok a paraszti polgárosodás sajátosságairól és lehetséges területi típusairól az Alföldön*. In: Rechnitzer J. – Horváth Gy. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 509–523. o.
- Baranyi B. (2002): *Új folyamatok az Alföld társadalmában*. In: Csatári B. – Timár J. (szerk.): *Terület-fejlesztés, rendszerváltás és az Alföld*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 29–58. o.
- Baranyi B. (2004) *Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. Tér és Társadalom*, 18. 2. 1–21. o.
- Baranyi B. (2008): *Az Észak-alföldi régió múltja és fejlődési pályája*. In: Baranyi B. (szerk.): *Észak-Alföld*. A Kárpát-medence régiói 8. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 51–131. o.
- Baranyi B. (2011): *Alföld – táj, régió, identitás*. In: Gecsényi L. – Izsák L. (szerk.): *Magyar történettudomány az ezredfordulón: Glatz Ferenc születésnapjára*. ELTE Eötvös Kiadó – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 809–819. o.
- Baranyi B. (2015) *Alföld-perifériák és a „perifériai perifériái”*. In: Tésits R. – Alpek B. L. (szerk.): *A mi geográfiánk: Tóth József emlékezete*. Publikon Kiadó, Pécs, 343–351. o.
- Beluszky P. (1988): Az „Alföld-szindróma” eredete (vázlat). *Tér és Társadalom*, 4. 4. 3–28. o.
- Beluszky P. (1992): *Az „Alföld-szindróma” eredete (vázlat)*. In: Beluszky P.: *Vég kiárusítás. I. köt. Társadalomföldrajzi Tanulmányok (1959–1992)*. MTA RKK Közép- és Északmagyarországi Tudományos Intézet, Budapest, 39–59. o.
- Beluszky P. (1994): *Alföldi út? Alföldi ösvények!* In: Timár J. (szerk.): *Az „alföldi út” kérdőjelei. I. Alföld Kongresszus*. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba. 263–271. o.
- Csatári B. (1993): Az Alföld-tüntetecsoport újraéledése 1990–1994. *Tér és Társadalom*, 7. 3–4. 1–12. o.
- Csatári B.: *Az Alföld helyzete és perspektívái. Alföldi kutatási program 1991–1994*. A Nagyalföld Alapítvány kötetei 4. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba, 1995.

- Donáth F.: *Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Enyedi Gy.: *Az Alföld fejlődésének perspektívái*. In: Timár J. (szerk.): *Az „alföldi út” kérdőjelei. I. Alföld Kongresszus*. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba, 1994, 13–16. o.
- Enyedi Gy.: *Európa peremén?* In: Nagy E. – Nagy G. (szerk.): *Az Európai Unió – régiók a keleti periferián. III. Alföld Kongresszus*. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 2005, 7–11. o.
- Glatz F.: *Az Alföld-program indulása*. In: Csatári B. – Timár J. (szerk.): *Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld. Stratégiai Kutatások a Magyar Tudományos Akadémián IV*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2002, 11–29. o.
- Harcza I.: *A paraszti polgárosodás lehetőségei az Alföldön*. In: Simon I. – Lengyel I. (szerk.): *Alföldi Társadalom IV. köt.* MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba, 1993, 65–80. o.
- Orosz I.: *Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom*. In: Rác I. (szerk.): *Hajdúnánás története*. Hajdúnánás, 1973, 89–208. o.
- Ránki Gy.: *Előszó*. In: Ránki Gy. (szerk.): *Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig*. Debrecen, 1976, 5–10. o.
- Révai J.: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Szikra Kiadó, Budapest, 1955.
- Timár L.: *Az Alföld parasztsága a két világháború között*. Egyetemi doktori értekezés. KLTE Történettudományi Intézet, Debrecen, 1973.
- Veres P.: *Az Alföld parasztsága*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1944.